

Trzoska, Jerzy

Możliwości wzbogacenia problematyki dziejów handlu gdańskiego w XVII w. w archiwach miast portowych (Archiwum Departamentalne Żyrondy w Bordeaux)

Przegląd Historyczny 71/2, 277-293

1980

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

JERZY TRZOSKA

Możliwości wzbogacenia problematyki dziejów handlu gdańskiego w XVIII w. w archiwach miast portowych (Archiwum Departamentalne Żyrondy w Bordeaux)

Bogactwo zasobów Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Gdańsku dla czasów Rzeczypospolitej szlacheckiej sprawia, że opracowywanie problematyki dziejów Gdańska w tym czasie bazuje głównie na materiałach znajdujących się w tym archiwum. Wydawałoby się, iż podobnie ma się sprawa z badaniami nad dziejami handlu największego portu morskiego Rzeczypospolitej. Tymczasem podejmujący tę problematykę napotyka na duże luki, praktycznie wykluczające dla niektórych lat możliwości rozwiązania kwestii zasadniczej — ustalenia zarówno globalnego obrotu towarowego, jak i wymiany z poszczególnymi partnerami. Taka sytuacja jest rezultatem zaginięcia, prawdopodobnie jeszcze w XIX wieku, ksiąg komory palowej, najbardziej wartościowego źródła do badań nad wielkością wymiany Gdańska z zagranicą. Podczas II wojny światowej zginął inny ważny dział dotyczący handlu, aczkolwiek przypuszcza się, że nie zawierał on zestawień statystycznych¹.

Jednak najbardziej odczuwalny i trudny do zastąpienia jest brak ksiąg komory palowej, szczególnie dotkliwy dla drugiej połowy XVII i pierwszej połowy XVIII wieku, albowiem dla ponad stu lat nie zachowała się ani jedna tego rodzaju księga (1641—1752)². Wywarło to określony wpływ na opublikowane statystyki handlu i żeglugi Gdańska od połowy XVII do początków XIX wieku³, w których to najpełniej jest reprezentowany okres począwszy od lat czterdziestych XVIII wieku. Niezachowanie się przekazów z komory palowej było jedną z głównych przyczyn, dla której autorzy wspomnianych statystyk objęli bardzo szeroką kwerendą inne zespoły gdańskiego archiwum, Biblioteki Gdańskiej PAN oraz niektóre archiwa krajowe. Niemniej istnieje pilna potrzeba przeprowadzenia dalszych poszukiwań w archiwach polskich, przede wszystkim gdańskim, oraz w archiwach zagranicznych, celem wypełnienia poważnych luk dla okresu drugiej połowy XVII i pierwszej połowy XVIII wieku.

¹ C. Biernat, *Statystyka obrotu towarowego Gdańska w latach 1651—1815*, „Źródła do dziejów handlu i żeglugi Gdańska” t. I, pod red. S. Hoszowskiego, Warszawa 1962, s. 35.

² C. Biernat, *Gdańskie księgi palowe z drugiej połowy XVIII w. oraz metoda ich opracowania statystycznego*, [w:] *Studia gdańsko-pomorskie*, pod red. E. Cieślaka, Gdańsk 1964, s. 217.

³ W statystykach C. Biernata najistotniejsze dla handlu morskiego zestawienia wywozu i przewozu drogą morską rozpoczynają się od 1745 r., oprócz zboża, dla którego zachowały się dane z okresu wcześniejszego — C. Biernat, *Statystyka*, s. 171—209; u S. Gierszewskiego systematyczne dane o ruchu wyjściowym i wejściowym statków morskich rozpoczynają się od 1741 r. — S. Gierszewski, *Statystyka żeglugi Gdańska w latach 1670—1815*, „Źródła do dziejów handlu i żeglugi Gdańska” t. II, pod red. S. Hoszowskiego, Warszawa 1963, s. 145—236.

Jeśli chodzi o archiwum gdańskie, pewne szanse uzupełnienia braków przedstawiają tzw. certyfikaty, wpisywane do ksiąg prezydującego burmistrza lub sporadycznie do akt jego zastępcy. W latach zaburzeń w handlu morskim, spowodowanych licznymi wojnami na basenach mórz Europy północno-zachodniej, certyfikat stanowił formalne zabezpieczenie przed pretensjami stron wojujących, poprzez złożone pod przysięgą oświadczenie, że tak statek jak i ładunek są własnością Gdańska, a więc miasta, którego banderę przeważnie uznawano za neutralną. Ten ograniczony charakter źródła powoduje, że wszelkie obliczenia statystyczne odnoszą się wyłącznie do statków i towarów gdańskich. Pomimo tego mankamentu certyfikaty stanowią dobrą podstawę wyjściową dla uchwylenia zasadniczych tendencji rozwojowych w żegludze i handlu. Wykazały to przekonująco prace M. Komaszynskiego o handlu morskim pomiędzy Francją a Polską za panowania Ludwika XIV⁴, oraz A. Grotha o rozwoju żeglugi i floty gdańskiej w drugiej połowie XVII wieku⁵.

Znacznie większe, właściwie trudne do przewidzenia możliwości odnalezienia potrzebnych materiałów, kryją się w archiwach zagranicznych. Rozległość kontaktów handlowych Gdańska i jego znaczenie w wymianie europejskiej na naczelne miejsce wysuwają postulat przeprowadzenia badań w ośrodkach, które odgrywały najpoważniejszą rolę w handlu morskim portu nad Motławą w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku⁶. Dotychczasowe prace badawcze w niektórych archiwach zagranicznych potwierdzają słuszność wysuniętego postulatu, wskazując równocześnie na konieczność kontynuacji i pogłębiania tego rodzaju studiów.

Materiały do dziejów handlu gdańskiego w archiwach zagranicznych można umownie podzielić na dwie grupy, przyjmując za kryterium podziału miejsce powstania źródła. Pierwszą grupę stanowi dokumentacja sporządzona w Gdańsku a następnie przesłana za granicę, druga to źródła wytworzone w kancelariach obcych państw lub miast, a więc proveniencji pozagdańskiej. W ramach pierwszej grupy istnieje duże prawdopodobieństwo natknięcia się na materiały pochodzące z działalności różnych urzędów miejscowych, załączone w postaci aneksów do dokumentacji wysyłanej z Gdańska za granicę. Tym samym może nadarzyć się sposobność uzupełnienia aktualnie nieznanymi przekazów gdańskich. Na pierwszym miejscu należy tu wymienić raporty rezydentów — przedstawicieli państw obcych w Gdańsku. Do tej pory najbardziej znaczące efekty przyniosły badania w archiwach paryskich (Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Archives Nationales i w jego ramach jako depozyt Archives de la Marine), gdzie odnaleziono raporty rezydentów francuskich począwszy od 1715 r. aż do r. 1793, tj. do przejścia miasta

⁴ M. Komaszynski, *Stosunki handlowe między Francją a Rzeczpospolitą za panowania Ludwika XIV*, „Prace Naukowe WSE w Katowicach”, Katowice 1966, szczególnie s. 95—106; tenże, *Polska w polityce gospodarczej Wersalu (1661—1715)*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1968, *passim*; tenże, *Działalność kupców francuskich w Gdańsku w XVII—XVIII wieku*, RDSG t. XVI, 1954, s. 239—284.

⁵ A. Groth, *Rozwój floty i żeglugi gdańskiej w latach 1660—1700*, Gdańsk 1974; tenże, *Wykazy gdańskich statków eksploatowanych w latach 1660—1697*, „Zapiski Historyczne”, t. XL, 1975, z. 2, s. 85—120.

⁶ Postulat ten postawił już między innymi C. Biernat we wstępie do *Statystyki*, s. 36.

w ręce pruskie. O tym, że jest to źródło pierwszego rzędu, również i dla badań handlu, przekonuje treść wydanych drukiem przez E. Cieślaka i J. Rumińskiego dwóch tomów raportów z lat 1715—1721 oraz tomu dotyczącego okresu 1787—1790, opracowanego przez E. Cieślaka⁷. Dla problematyki dziejów handlu szczególne znaczenie przedstawiają te fragmenty raportów, które pozwalają odtworzyć żeglugę oraz wielkość i wartość obrotów handlu gdańskiego. Odpowiednie dane rezydenci francuscy uzyskiwali z odpisów komory palowej. W ten sposób dla kilku lat pierwszej połowy XVIII wieku otrzymujemy szereg zestawień statystycznych do tej pory nieznanych historykom, opartych o odpisy z najbardziej kompetentnego źródła do dziejów i handlu największego portu morskiego Rzeczypospolitej⁸.

Pomimo to sytuacja wygląda o wiele korzystniej dla badań nad drugą połową XVIII wieku. Pomijając już fakt zachowania się dla 9 lat ksiąg palowych⁹, dysponujemy tu nie tylko opublikowanym tomem raportów i dwoma memoriałami rezydentów Reynevala i de Ponsa¹⁰, lecz ponadto wynikami konkretnych ustaleń badawczych z zakresu wymiany towarowej. Opracował je E. Cieślak z uwzględnieniem nieopublikowanych jeszcze materiałów z raportów¹¹.

Z pewnością podobne źródła istnieją w innych archiwach zagranicznych, gdyż w XVIII w. przebywali w Gdańsku rezydenci różnych państw zainteresowanych w handlu morskim z Rzeczpospolitą. Wykazały to już wstępne badania w Centralnym Archiwum w Hadze, które doprowadziły do odnalezienia raportów rezydentów holenderskich w Gdańsku, zawierających odpisy notowań z komory palowej o wielkościach eksportowanego przez Gdańsk zboża w drugiej połowie XVII i w pierwszej połowie XVIII wieku¹². Sprawy handlu budziły też zainteresowanie rezydentów saskich, o czym świadczy treść relacji regularnie nadsyłanych do Drezna wraz z dokumentacją towarzyszącą, w postaci załączników statystycznych. Przykładem tego może być wykaz wywożonego i przywożonego z Polski do portu gdańskiego zboża w latach 1680—1731 wysłany wraz z raportem rezydenta Frensdorffa dnia 9 stycznia 1732¹³.

Raporty rezydentów państw obcych w Gdańsku należy więc zaliczyć do źródeł bardzo wartościowych. W archiwach zagranicznych znajduje

⁷ *Raporty rezydentów francuskich w Gdańsku w XVIII wieku* t. I (1715—1719), wyd. E. Cieślak i J. Rumiński, Gdańsk 1964; t. II (1720—1721), Gdańsk 1968; *Raporty rezydentów francuskich z okresu rozbiorów Polski* t. III (1787—1790), wyd. E. Cieślak, Gdańsk 1976.

⁸ Zob. zwłaszcza t. I *Raportów*, s. 2—3, 10—11, 40—47, 75—79, 83—90.

⁹ C. Biernat, *Gdańskie księgi palowe*, s. 217.

¹⁰ E. Cieślak, *Memoriał z 1772 r. o handlu Polski z Francją przez Gdańsk*, „Zapiski Historyczne” t. XXVIII, 1962, z. 1; tenże, *Ostatni memoriał rezydenta francuskiego w Gdańsku z 1796 r.*, „Zapiski Historyczne” t. XXXVI, 1971, z. 4.

¹¹ E. Cieślak, *Struktura i rola dostaw francuskich w wymianie handlowej Gdańska w II połowie XVIII wieku*, RDSG t. XXI, 1970, s. 143—164; tenże, *Bilan et structure du commerce de Gdańsk dans la seconde moitié du XVIIIe siècle*, „Acta Poloniae Historica” t. XXIII, 1971, s. 105—118; tenże, *Wybrane problemy handlu gdańskiego między Polską a Francją w II połowie XVIII w.*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie”, nr 70, 1974, s. 205—222.

¹² C. Biernat, *Statystyka*, s. 36.

¹³ Odnalazłem go w trakcie badań w Dreźnie w tomie „Sachen die Stadt Danzig betr. des Residenten von Frensdorff daselbst eingeschickte Relationes”, Staatsarchiv Dresden, loc. 3650, vol. II, 1731—1732.

się jeszcze wiele innych materiałów do tej pory wykorzystanych w niewielkim stopniu lub wcale. Są to przede wszystkim źródła zaliczane przez nas umownie do grupy materiałów o proveniencji pozagdańskiej, będących wytworem działalności obcych kancelarii i urzędów. Należy do nich m.in. cała dokumentacja powstająca na dworach obcych państw lub miast jako rezultat określonych planów politycznych i ich realizacji, w czym z reguły jedną z głównych ról odgrywały sprawy gospodarcze. Aspekt ten w odniesieniu do Gdańska ma godne podkreślenia znaczenie z uwagi na wielorakie i silne powiązania portu u ujścia Wisły z gospodarką wielu krajów europejskich. Niezwykle istotne dla problematyki żeglugi i handlu gdańskiego źródła z pewnością znajdują się w archiwach wielu portowych miast europejskich. Wśród tych przekazów specjalne miejsce zajmują sporządzane w urzędach portowych wykazy odnotowujące obrót towarowy i ruch statków. Pomimo tu i ówdzie wysuwanych zastrzeżeń pierwsze miejsce należy się tu rejestrom cła sundzkiego, bez uwzględnienia których trudno sobie wyobrazić badania nad handlem państw bałtyckich z zachodem Europy¹⁴.

Stopień wykorzystania archiwów portów zagranicznych dla badań nad historią handlu gdańskiego można określić jako nieznaczny. Tylko w nielicznych przypadkach poszukiwania przybrały szerszy wymiar, przynosząc wielce obiecujące efekty, uzasadniające celowość kontynuowania tego typu prac badawczych. I tak dla lat do połowy XVII w. warto nadmienić o wynikach badań sondażowych w archiwum komory sundzkiej, przeprowadzonych przez A. Mączaka. Autor ten wyszedł poza ramy opublikowanych rejestrow sundzkich. Zwrócił uwagę na mniej znane ich walory, jako cennego źródła wiadomości o cenach asortymentów przewożonych przez cieśniny, a więc umożliwiającego obliczenie wartości obrotu towarowego¹⁵. Z kolei M. Bogucka zasygnalizowała wagę archiwaliów holenderskich dla handlu gdańskiego pierwszej połowy XVII wieku. Przekonują o tym wyniki jej badań w archiwach amsterdamskim i haskim¹⁶. Na duże możliwości badawcze, kryjące się w archiwach angielskich zwraca uwagę praca H. Zinsa o handlu angielskim z Bałtykiem w dobie elżbietańskiej, do opracowania której wykorzystał m.in. księgi celne Londynu, Hull, Newcastle, Ipswich, Lynn i innych portów wschodniej Anglii¹⁷.

Badania, o których była wyżej mowa, skupiły się na newralgicznych punktach wymiany, zasadniczych ośrodkach handlu Gdańska z Europą

¹⁴ Zob. wydane drukiem źródła z komory sundzkiej — *Tabeller over skibsfart og varetransport gennen Øresund 1497—1600* t. I: *Tabeller over skibsfarten*, wyd. N. E. Bang, København—Leipzig 1906; *Tabeller over skibsfart og varetransport gennen Øresund 1661—1783 og gennen Storebaelt 1701—1748*, wyd. N. E. Bang, K. Korst, t. I: *Tabeller over skibsfarten*, København—Leipzig 1930.

¹⁵ A. Mączak, *Die Sundzollregister als eine preisgeschichtliche Quelle 1557—1647*, „Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte”, 1970, cz. III; tenże, *Między Gdańskiem a Sundem. Studia nad handlem bałtyckim od połowy XVI do połowy XVII w.*, Warszawa 1972, s. 18—61.

¹⁶ M. Bogucka, *Handel niderlandzko-gdański w latach 1597—1651 w świetle amsterdamskich kontraktów frachtowych*, „Zapiski Historyczne”, t. XXXIII, 1968, z. 3; także, *Handel bałtycki Amsterdamu w I połowie XVII wieku w świetle kontraktów frachtowych*, „Zapiski Historyczne” t. XXXIV, 1969, z. 2; także, *Handel zagraniczny Gdańska w pierwszej połowie XVII wieku*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1970, *passim*.

¹⁷ H. Zins, *Anglia a Bałtyk w drugiej połowie XVI wieku. Bałtycki handel kupców angielskich w epoce elżbietańskiej i Kompania Wschodnia*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, *passim*.

zachodnią do połowy XVII wieku. Jednakże daleko im jeszcze do pełnego wyczerpania.

Nieco inaczej wygląda stan badań nad drugą połową XVII i szczególnie nas interesującym XVIII wiekiem. Przede wszystkim daje się zaobserwować skupienie głównych wysiłków badawczych na Francji — partnerze, którego rola w handlu bałtyckim, szczególnie zaś gdańskim, systematycznie w tym okresie rosła¹⁸.

Podstawę dla tych badań stanowiła wszechstronna i rozległa analiza źródeł z archiwów paryskich. Dla drugiej połowy XVII i początków XVIII wieku, poza artykułem J. Feldmana¹⁹, na uwagę zasługują wyniki badań M. Komarzyńskiego, zwłaszcza dla czasów Ludwika XIV²⁰. Analizując dokumentację z archiwów stolicy Francji badacz ten wskazał na motywy warunkujące wzrastające zainteresowanie strony francuskiej Polską jako potrzebnym i wartościowym partnerem gospodarczym, na coraz bardziej zacieśniające się związki działań politycznych z krokami w sferze handlu. Natomiast większość ustaleń statystycznych oparł o opublikowane już rejestry sundzkie, będąc zmuszonym do tego niedostatkiem odpowiednich przekazów liczbowych w archiwach paryskich²¹.

Dalsze badania, przeprowadzone dla XVIII wieku, a szczególnie jego drugiej połowy, w pełni uzasadniają celowość baczniejszego zwrócenia uwagi na tego partnera handlowego Polski. Wyniki prac E. Cieślaka zweryfikowały wyobrażenie o roli Francji w całokształcie obrotów największego portu Rzeczypospolitej. Autor ten wykazał, że przy stosunkowo niskim udziale procentowym statków przybywających z portów francuskich w ruchu wejściowym do portu gdańskiego (np. w latach 1751—1775 nie przekraczał 10%), import towarów z Francji pod względem wartościowym sięgał często 25—30% ogólnego przywozu do Gdańska²². W dostawach takich towarów jak kawa i wina zapewniła sobie Francja niemalże pozycję monopolisty²³. Aż do pierwszego rozbioru Polski port nad Motławą odgrywał także rolę wielkiego ośrodka dystrybucji soli francuskiej, stanowiącej ponad połowę, a nierzadko 3/4 całego przywozu soli morskiej do Gdańska²⁴.

Liczyby te stawiają Francję w rzędzie najważniejszych partnerów handlowych Gdańska w drugiej połowie XVIII wieku. Ten swego rodzaju awans nasuwa szereg pytań w celu znalezienia odpowiedzi na temat okoliczności towarzyszących temu zjawisku. Poszukując odpowiedzi na zasadnicze pytanie, o genezę tych przeobrażeń w wymianie polsko-francuskiej, musimy przeprowadzić wnikliwsze studia dla pierwszej

¹⁸ Jedne z nielicznych publikacji dotyczących powiązań handlowych Gdańska z innymi państwami, opartych o źródła angielskie, ogłosił S. Hosiowski, *Stanowisko kupiectwa angielskiego w sprawie gdańskiej (1772—1773)*, „Rocznik Gdański” t. XVII/XVIII, 1958/1959; tenże, *Sprawy handlu polskiego w okresie Sejmu Wielkiego w świetle archiwaliów angielskich*, „Zapiski Historyczne”, t. XXV, 1960, z. 3—4.

¹⁹ J. Feldman, *Projekty handlu polsko-francuskiego w XVIII wieku*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, Kraków 1938, t. II, s. 249 n. — dane dotyczące pierwszej połowy XVIII w., oparte o Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych.

²⁰ M. Komarzyński, *Stosunki handlowe*; tenże, *Polska w polityce gospodarczej Wersalu*; tenże, *Działalność kupców francuskich w Gdańsku*.

²¹ M. Komarzyński, *Stosunki handlowe*, s. 23.

²² E. Cieślak, *Struktura i rola dostaw*, s. 147, 152.

²³ Tamże, s. 155—156.

²⁴ E. Cieślak, *Wybrane problemy*, s. 214 i n.

połowy XVIII wieku, a nawet lat wcześniejszych. W sytuacji, kiedy do-tychczasowe, dokonane na szeroką skalę poszukiwania w archiwach pa-ryskich nie przyniosły, poza nielicznymi wyjątkami, materiału statys-tycznego dla tych lat, niezbędne staje się objęcie kwerendą archiwów pozaparyskich. W pierwszym rzędzie należy się udać do miast — ośrodków portowych, które prowadziły wymianę handlową z Bałtykiem²⁵. Wchodzą tu w grę przede wszystkim archiwa departamentalne północnej i zachodniej Francji, zawierające źródła na temat wymiany portów atlantyckich i znad Morza Północnego ze strefą bałtycką. Uwagę na te zasoby zwróciła już M. Bogucka, w trakcie przygotowywania rozprawy o handlu gdańskim w pierwszej połowie XVII wieku, poszukując odpo-wiednich materiałów w Rouen. Wyniki penetracji, jak przyznała sama autorka, były bardzo skromne²⁶. Mogło to być konsekwencją jeszcze nieznaczących w tym okresie rozmiarów bezpośredniej wymiany tego portu z Gdańskiem.

Sytuacja dość radykalnie zaczyna się zmieniać w drugiej połowie XVII w. Z szeregu coraz bardziej aktywizujących się w handlu bałtyc-kim portów francuskich, dominującą pozycję zaczyna zajmować port u ujścia Garonny do Oceanu Atlantyckiego — Bordeaux, największy ośrodek miejski prowincji Guienne. Co do tego faktu historycy fran-cuscy są zgodni²⁷, a nowsze badania upoważniają do stwierdzenia o spe-cjalizacji Bordeaux w handlu bałtyckim²⁸. Według badań M. Komaszyn-skiego, z łącznej liczby statków gdańskich przybyłych w latach 1661—1715 z portów francuskich nad ujście Wisły, 22% opuściło Bordeaux²⁹. Mówiąc o aktywizującym się handlu bałtyckim północno-zachodnich por-tów francuskich mamy na myśli przede wszystkim wzrost dostaw towa-rowych, a nie bezpośredni udział w wymianie. Opracowany przez Colberta program zainteresowania kupiectwa lokatą kapitałów w przed-sięwzięcia armatorskie, na tym kierunku handlu nie przyniósł spodzie-wanych rezultatów, również w odniesieniu do metropolii prowincji Guienne³⁰. Znacznie owocniejsze efekty dały podobne inicjatywy uaktywnienia handlu kolonialnego z wyspami francuskimi w Ameryce (San Domingo, Gwadelupa, Martynika), skąd sprowadzano większość to-warów kolonialnych, reeksportowanych następnie, między innymi, do

²⁵ Warto wspomnieć o wynikach pracy J. Feldmana, w której sięgnął też do Archiwum Izby Handlowej w Marsylii; wykorzystane źródła dotyczą przede wszystkim prób uaktywnienia handlu polskiego z Francją przez Morze Czarne (J. Feldman, op. cit., s. 247 n.).

²⁶ M. Bogucka, *Handel zagraniczny*, s. 7.

²⁷ Zob. nowsze prace w tym zakresie — P. Butel, *La croissance commer-ciale bordelaise dans la seconde moitié du XVIIIe siècle*. Thèse présentée devant l'Université de Paris I le 13 janvier 1973, Service de reproduction des thèses Université de Lille III, 1973, vol. II, s. 51; *Bordeaux au XVIIIe siècle*, sous la direction de F. G. Pariset, rozdział III — F. Crouzet, s. 221—286.

²⁸ P. Butel, *Les négociants bordelais, l'Europe et les Iles au XVIIIe siècle*, Paris 1974, s. 68—69; J. S. Bromley, *Le commerce de la France de l'ouest et la guerre maritime (1702—1712)*, „Annales du Midi” t. LXV, 1953, s. 51.

²⁹ M. Komaszynski, op. cit., s. 50.

³⁰ Por. prace na ten temat — F. C. Lane, *Colbert et le commerce de Bor-deaux*, „Revue Historique de Bordeaux”, 1924, s. 169—190; O. de Dainville, *Les relations commerciales de Bordeaux avec les villes hanseatiques au XVIIe et XVIIIe siècle, d'après quelques documents inédits, ou la faillite d'un rêve de Colbert*, [w:] J. Hayem, *Memoires et documents pour servir à l'histoire du commerce en France*, Paris 1916, 4e série, s. 213—270.

Europy północno-wschodniej³¹. Według E. Rostworowskiego, Bordeaux odgrywało jedną z głównych ról w tzw. trójkątnym obrocie międzykontynentalnym. Okrepty załadowywane różnymi towarami galanterii zdobniczej, strzelbami, tkaninami, rumem, płynęły do Afryki Zachodniej. Tutaj wymieniano je na czarnych niewolników, dostarczanych następnie do Ameryki. Tu z kolei wymieniano ich na cukier, melasę oraz inne produkty miejscowe i wracano z nimi do portu macierzystego³².

Wzrost znaczenia w handlu z koloniami wraz z zajęciem naczelnego miejsca wśród portów północno-zachodniej Francji w wymianie z Europą północno-wschodnią obudziły, datujące się już od XIX wieku, zainteresowanie historiografii francuskiej historią gospodarczą Bordeaux, a zwłaszcza jego handlem³³. Dowodem na to mogą być też niezwykle cenne, posiadające już kilkudziesięcioletnią metrykę, publikacje źródłowe, przynoszące sporą porcję wiadomości na temat handlu bałtyckiego Bordeaux w XVIII wieku, a mianowicie wydana jeszcze w drugiej połowie XIX wieku korespondencja kontrolerów generalnych³⁴ oraz dokumenty statystyczne „generalności” w Bordeaux, sporządzone w latach 1730—1733 przez opata Belleta, opracowane i wydane przez P. Caramana³⁵. Po dzień dzisiejszy wspomniane zagadnienia przyciągają uwagę historyków, przy czym daje się wyraźnie zauważyć skupienie wysiłków badawczych na XVIII wieku, stuleciu, które przyniosło miastu największy splendor. Badania te odróżniają się od podejmowanych wcześniej pełniejszym zasięgiem kwerendy i gruntowniejszą krytyką wykorzystanych źródeł³⁶. Język wykładu stał się precyzyjniejszy dzięki ukazaniu wszechstronnego obrazu statystycznego dziejów handlu Bordeaux. W świetle tych badań jeszcze pełniej i bardziej przekonująco uwypukla się dominująca rola rynków północnych w europejskiej wymianie portu u ujścia Garonny. Według P. Butela w XVIII wieku były one najważniejszym odbiorcą eksportu Bordeaux, w drugiej połowie tego stulecia przejęły 1/3, a w latach poprzedzających wojnę o niepodległość

³¹ O. de Dainville, op. cit., s. 214.

³² E. Rostworowski, *Historia powszechna. Wiek XVIII*, Warszawa 1977, s. 71 n.

³³ Najważniejsze z prac dawniejszych to przede wszystkim 3-tomowa praca T. Malvesina, a zwłaszcza tom III poświęcony dziejom XVIII wieku — T. Malvesin, *Histoire du commerce de Bordeaux depuis les origines jusqu'à nos jours*, Bordeaux 1892; F. Michel, *Histoire du commerce de Bordeaux et la navigation à Bordeaux principalement sous l'administration anglaise* t. I—II, Bordeaux 1867—1870; C. Jullian, *Histoire de Bordeaux depuis les origines jusqu'en 1895*, Bordeaux 1895.

³⁴ *Correspondance des contrôleurs généraux des Finances avec les intendants des provinces publiée par ordre du ministre des Finances d'après les documents conservés aux Archives Nationales* t. I—III, Paris 1874, 1883, 1897 — uwzględniono tu częściowo korespondencję z intendentami prowincji Guienne.

³⁵ *Documents statistiques sur la généralité de Bordeaux au XVIIIe siècle (1730—1733) par l'abbé Bellet*. Communiqué et transcrit par M. P. Caraman, „Archives Historiques du Département de la Gironde”, t. XLVIII, Paris—Bordeaux 1913, s. 1—139, a zwłaszcza dokument zatytułowany „Etat du commerce des villes maritimes”.

³⁶ Por. przede wszystkim cytowane prace P. Butela, *La croissance; Les negotiants* oraz J. Cavignac, *Jean Pellet commerçant de gros, 1694—1772. Contribution à l'étude du négoce bordelaise du XVIIIe siècle*, Paris 1967, a ostatnio obszerną i bogato udokumentowaną pracę Ch. H. de Lemps, *Géographie du commerce de Bordeaux à la fin du règne de Louis XIV*, Paris 1975.

Stanów Zjednoczonych, więcej niż 40% wymiany³⁷. W cytowanych pracach historyków francuskich dostrzega się ważną pozycję Gdańska jako odbiorcy towarów kierowanych na Bałtyk, a nade wszystko w pośrednictwie pomiędzy Francją a ziemiami Rzeczypospolitej. Już F. Michel wskazał na wagę dostaw zboża z Polski dla Bordeaux w okresach trudności aprowizacyjnych, nazywając Gdańsk „prawdziwym składem zbóż północy”³⁸ a J. Benzaćar, pisząc o zaopatrzeniu Bordeaux w chleb w XVIII wieku, mówi wprost o Polsce jako śpichlerzu tego miasta³⁹.

Nie tu jednak miejsce na przedstawianie struktury, bilansu towarowego i innych zagadnień wymiany pomiędzy obydwoma portami. Zadaniem naszym jest dokonanie charakterystyki zupełnie nieznanym polskim historykom zasobów Archiwum Departamentalnego Żyrondy, których opracowanie może przynieść wiele nowych ustaleń lub uściśleń do tej pory osiągniętych wyników badawczych. Przekazane przeze mnie informacje mogą zawierać pewne luki z racji wielkiego bogactwa materiałów tam przechowywanych oraz z faktu, że znajdujące się do dyspozycji użytkownika inwentarze, dla szeregu zespołów sporządzono z zachowaniem kryteriów chronologicznych, a nie merytorycznych. Dlatego też niektóre przekazy odnajdywałem przypadkowo, przy opracowywaniu zespołu, którego akta uszeregowano według kolejnych lat. Stąd też należy się krótka informacja o tym, które zespoły i działy autor przebadał sam, a do których dokonał „wglądu” przy pomocy katalogów i inwentarzy.

Do pierwszych należy przede wszystkim obszerny zespół Admiralicji Guienne (l'Amirauté de Guienne), zawierający adnotacje o ruchu wyjściowym (*des congés de sorties*) i wejściowym (*rapports de mer à l'entrée*) statków i towarów⁴⁰. Poszukiwań w pozostałych działach zespołu Admiralicji dokonałem sondażowo, gdyż wedle informacji z inwentarzy i literatury nie należało tam oczekiwać ujawnienia dokumentacji handlu i żeglugi Bordeaux z Bałtykiem. Są to następujące działy: tzw. oferty kapitanów statków (*soumissions*), akta spraw sądowych (*procedures*) oraz wykazy załóg statków (*rôles d'équipage*). Z zespołów Izby Handlowej (La Chambre de Commerce) i Intendencji (Intendance) samodzielnie przebadalem stronę statystyczną obrotu handlowego, natomiast w przedstawieniu zawartości materiałów opisowych zasadniczo posiłkowałem się katalogami i inwentarzami. Również częściowo, bo tylko dla lat trzydziestych XVIII wieku, opracowałem korespondencję kupiectwa gdańskiego z Bordeaux, zachowaną w zespole zasobów dotyczących spraw kupieckich (*Fonds de négociants*).

Przystępując do charakterystyki zasobów Archiwum Departamentalnego Żyrondy pod kątem ich przydatności do badań nad dziejami handlu Gdańska w XVIII wieku na pierwszym miejscu należałoby zapytać o to, czy zachowały się źródła odnotowujące ruch towarów i statków i w jakim stopniu stwarzają one możliwość ujęcia w ramy statystyczne wzajemnych obrotów handlowych? Na pierwszą część pytania

³⁷ P. Butel, *La croissance*, s. 248; zob. też F. Crouzet, op. cit., s. 258 i n.

³⁸ „Le véritable entrepôt des blés du Nord” — F. Michel, op. cit., s. 233.

³⁹ J. Benzaćar, *Le pain à Bordeaux au XVIIIe siècle*, „Revue Economique de Bordeaux”, 1904 et 1905, s. 49.

⁴⁰ Por. *Repertoire numerique des fonds de l'Amirauté de Guienne (6 B) et de la juridiction consulaire (7 B)* par M. Oudot de Dainville, Bordeaux 1913.

można odpowiedzieć twierdząco, gdyż zasoby Archiwum Departamentalnego posiadają materiały pozwalające na opracowanie statystyczne wielu aspektów z dziejów handlu i żeglugi Bordeaux. Najwięcej danych w tym zakresie dostarcza zespół Admiralicji Guienne. Jest on tym cenniejszy, iż w 1919 r. pożar strawił źródła dla historii handlu najwartościowsze — akta archiwum portowego. W ich skład wchodziły między innymi księgi rejestrowe celnych portu w Bordeaux⁴¹.

Zespół Admiralicji zawiera notowania ruchu wejściowego i wyjściowego statków i towarów dla drugiej połowy XVII i XVIII wieku, jednakże nie dla wszystkich lat, a i te dane, które zachowały się nie zawsze posiadają te same walory badawcze. Znacznie lepiej przedstawia się stan zachowania zapisów dla ruchu wyjściowego. Druga połowa XVII wieku posiada rejestry wyjścia statków i towarów dla 25 lat, a mianowicie 1651—1653, 1663—1664, 1671—1673, 1682—1685, 1686—1699⁴². Adnotacje ruchu wyjściowego w pierwszej połowie następnego stulecia zachowały się dla nieco mniejszej ilości lat (23), z tym jednak, że istnieje ciągłość zapisów w latach 1700—1718 i 1744—1749⁴³. Wartość tych źródeł wzrasta niepomierne od sierpnia 1698 r., od kiedy to pisarz admiralicji zaczyna umieszczać na certyfikacie dane nie tylko o kwalifikacji rodzajowej ładunku (np. wina, rodzyнки, śliwki), ale i o ilościach wywożonego towaru. Pomimo tego źródło nie jest pozbawione mankamentów, ponieważ wyłącznie ujmowało towary zaliczane do ładunku głównego. Poza danymi o ładunku, przy każdej pozycji zapisywano datę adnotacji, imię i nazwisko szypra, nazwę statku, jego wielkość wyrażoną w *tonneaux*, nazwę portu docelowego, liczebność załogi, wysokość uiszczonych opłat, przy czym bliżej nie precyzowano zasad jej poboru. A zatem źródło to bez przesady można uznać za fundamentalne dla badań nad wielkością wywozu i żeglugi statków opuszczających Bordeaux. Zapisy dotyczące ruchu wyjściowego zachowały się też dla sześciu lat ostatniego dziesięciolecia pierwszej połowy XVIII wieku, jednak wartością nie dorównują poprzednim, gdyż nie uwzględniają danych o ilości ładunku głównego, ograniczając się tylko do podania nazwy zasadniczego asortymentu.

Z punktu widzenia całokształtu obrotów handlowych Bordeaux oraz precyzyjniejszego określenia rangi wymiany z poszczególnymi partnerami ważne znaczenie posiada stan zachowania źródeł, które umożliwiłyby podobne opracowanie statystyki ruchu wejściowego towarów i statków. W ramach zespołu akt Admiralicji, wydzielono osobny podzespół ksiąg odnotowujących wejścia statków i towarów w XVII i w XVIII wieku. Obejmują one następujące lata drugiej połowy XVII wieku: 1661, 1667, 1669—1670, 1672, 1682, 1684—1699. Dla XVIII wieku zachowały się zapisy z wszystkich miesięcy roku tylko dla 10 lat: 1714—1715, 1718, 1721—1722, 1746, 1754, 1790—1792⁴⁴. Dla kilku lat są dane niepełne w postaci zapisów dla niektórych miesięcy danego roku: 1734, 1738, 1743,

⁴¹ Wiadomości o tym podaje M. Pena, *Contribution à l'étude du commerce de Bordeaux avec l'Espagne au XVIIIe siècle*, „Revue Historique de Bordeaux” t. VII, 1958, n° 3, s. 177; M. Braure, *Quelques aspects des relations commerciales entre la France et l'Angleterre au XVIIIe. Documents bordelais et leur interprétation*, „Annales du Midi”, t. LXV, 1953, s. 68—69.

⁴² Archives Départementales de Gironde [cyt. dalej: ADG], Amirauté, 6 B 282—298.

⁴³ ADG, Amirauté, 6 B 299—309.

⁴⁴ ADG, Amirauté, 6 B 216—233, 249—272, 281.

1762, 1766, 1771⁴⁵. Przydatność badawcza tych źródeł nie jest jednakowa. Podobnie jak przy notowaniach ruchu wyjściowego, największe walory przedstawiają rejestry dla lat 1698—1699 i 1714—1715, kiedy to zapisywano również dane ilościowe o przywożonym towarze. Ponadto źródło zawiera, tak jak przy ruchu wyjściowym, datę zapisu, imię i nazwisko szypra, nazwę statku i jego nośność w *tonneaux* oraz liczebność załogi. Jest też pozycja nowa z dziedziny żeglugi, pomocna do ustalenia czasu trwania rejsów z portu wyjściowego do Bordeaux, a mianowicie podana w tygodniach, a nieraz nawet z dokładnością do jednego dnia, długość trwania rejsu oraz data przyplięnięcia statku.

W latach czterdziestych XVIII wieku uległa zmianie strona formalno-techniczna zapisów. Odpowiednie dane zaczęto nanosić na uprzednio przygotowane, drukowane egzemplarze wzorów deklaracji. Wypełniał je pisarz na podstawie oświadczenia szypra. Wiarygodność zeznania szyper dokumentował własnym podpisem, który figurował obok podpisu pisarza admiralicji.

Źródła, których krótką charakterystykę przytoczyliśmy, stanowią też podstawę materiałową do przeprowadzenia odpowiednich badań nad statystyczną stroną żeglugi i handlu gdańskiego. We wszystkich wymienionych latach XVIII wieku, tak dla ruchu wejściowego, jak i wyjściowego, można odnaleźć adnotacje o kontaktach z Gdańskiem, przy czym stosunkowo najlepiej wyglądają możliwości studiów nad handlem w okresie 1698—1716, z racji zapisów o ilościach towaru. Do tej pory najpełniej źródła te wykorzystał autor fundamentalnej monografii o handlu Bordeaux w końcowym okresie panowania Ludwika XIV — Christian Huetz de Lemp s⁴⁶. Autor ten w wielu miejscach swej pracy, podaje wiadomości o handlu z Gdańskiem, aczkolwiek z uwagi na objęcie tematem całokształtu handlu morskiego Bordeaux, trudno mówić o pełnym wyczerpaniu możliwości badawczych. Ustalenia których dokonał, także w odniesieniu do Gdańska, wymagają pewnej korekty. Przede wszystkim należałoby podejść bardziej krytycznie do notowań wywozu, uznanych przez wspomnianego autora za dokładne i precyzyjne, nie mające sobie równych w zasobach archiwalnych innych portów francuskich⁴⁷. Tymczasem dogłębniejsza analiza źródłowa wskazuje na spore rozbieżności zapisów z różnych lat na temat wielkości tego samego statku, mierzzonej w *tonneaux*⁴⁸.

Pomimo tego zastrzeżenia, analiza rejestrowa oddaje dość wiernie obraz kierunków eksportu Bordeaux i jego rozmiary⁴⁹. Dostarcza też przekonujących dowodów o podtrzymywaniu bezpośrednich kontaktów han-

⁴⁵ Lata 1734 i 1738 posiadają zapisy za okres 6 miesięcy, od lipca do grudnia — ADG, Amiraute, 6 B 234—242; 1743 r. od stycznia do czerwca — ADG, 6 B 243—248; 1762 r. od stycznia do września ADG, 6 B 273—275; 1766 r., luty i od października do grudnia — ADG, 6 B 276—277; 1771 r. od stycznia do czerwca — ADG, 6 B 278—279.

⁴⁶ Ch. H. de Lemp s, op. cit., *passim*.

⁴⁷ Tamże, s. 7.

⁴⁸ Tak np. w latach 1701—1707 odnośne zapisy o nośności statku „Pelican de Danzick” wahają się od 150 do 180 *tonneaux*; w r. 1701 dwukrotnie i raz w r. 1703 zanotowano 180 *tonneaux* — AGD, Amiraute, 6 B 299, f. 164a; 6 B 300, f. 76b, 94b; w r. 1706 dwukrotnie i raz w r. 1707 170 *tonneaux* — ADG, 6 B 301, f. 126b, 150a; 6 B 302, f. 48a; raz w r. 1707 150 *tonneaux* — ADG, 6 B 302, f. 79b.

⁴⁹ Tak między innymi uważa Ch. H. de Lemp s, op. cit., s. 7—8.

dłowych z Gdańskiem w okresie represji francuskich, i to aż do 30 lipca 1712 r. — daty podpisania tzw. konwencji gdańskiej, znoszącej listy represyjne⁵⁰. Tytułem przykładu można podać, że o ile w latach 1701—1702 na 14 statków, które opuściły Bordeaux w kierunku Gdańska, był tylko 1 należący do gdańszczan, o tyle już w latach 1705—1706 na 20 wypływających stąd statków nad ujście Wisły wszystkie należały do armatorów gdańskich⁵¹.

Opracowanie regestów Admiralicji Guienne pod kątem wymiany towarowej z Gdańskiem stwarza szansę udzielenia odpowiedzi na pytanie, na ile deklarowany w porcie nad Motławą wywóz do Bordeaux trafiał do adresatów i odwrotnie, jaka część odnotowanego w księgach Bordeaux eksportu do Gdańska docierała do celu. Należy się tu spodziewać sporych rozbieżności, jednakże nie sposób określić bliżej ich skali tylko w oparciu o wyniki badań w jednym z zainteresowanych ośrodków.

Ustalenie na podstawie regestów wyjściowych w miarę pełnych wielkości wywozu do partnerów Bordeaux, w tym i Gdańska, ma i ten niebagatelny walor, że obrazuje rozmiary eksportu niejako w „punkcie wyjściowym” wymiany. Może to rzucić więcej światła na rangę i stopień zaangażowania największego portu atlantyckiego Francji w handel z Gdańskiem, zwłaszcza, że liczne wojny zakłócały normalny rytm wymiany, przez co większa niż zwykle część ładunków nie docierała do odbiorcy.

W innym miejscu wskazaliśmy już na potrzebę stałej kontroli i weryfikacji regestów ruchu wyjściowego towarów, ujmujących z reguły asortymenty składające się na ładunek główny. Wymóg ten ma szczególne znaczenie w sytuacji gdy nie zachowały się źródła umożliwiające przeprowadzenie odpowiedniej weryfikacji jeśli idzie o handel z Gdańskiem. Pewne nadzieje rokowały akta spraw sądowych, zachowane również w zespole Admiralicji, jednakże okazało się, że dokumentacja ta zasadniczo odnosi się do innych kierunków wymiany, przede wszystkim do handlu kolonialnego. To, że pomimo tego udało mi się odnaleźć w jednym z poszytów tego działu akta z 1715 r. o statkach podejmujących rejs z Bordeaux do Gdańska, jest wyjątkową zasługą uprzejmości profesora Paula Butela z Uniwersytetu w Bordeaux. Wskazany poszyt zawierał dokumenty o kapitalnym wręcz znaczeniu do badań nad dziejami handlu i żeglugi. Składają się nań dwojakiemu rodzaju deklaracje: o składzie załogi statku oraz ładunku. W pierwszym przypadku podaje się datę zapisu, nazwę statku, jego wielkość w *tonneaux* oraz dokładne dane o załodze: jej liczebność, pełnione na statku funkcje, wiek oraz miejsce urodzenia. W deklaracjach o towarze obok daty złożenia oświadczenia, nazwy i wielkości statku, imienia i nazwiska szypra, wyszczególnia się dane personalne dostawcy, z reguły kupca miejscowego, a gdy on sam nie był właścicielem ładunku, imiona i nazwiska tych, na rachunek i ryzyko których dokonano zakupu i wysyłki. Specyfikacja ładunku jest bardzo dokładna, w przeciwieństwie do znanych regestów wywozu obejmuje wszystkie ulokowane towary, z podaniem nazwy i jednostki miary. Dla Gdańska są te akta bardzo mielczne, gdyż zachowały się tylko dla pierwszych siedmiu miesięcy 1715 r. Dysponujemy zaledwie

⁵⁰ Zob. M. Komarzyński, *Polska w polityce gospodarczej Wersalu*, s. 149 i n.; tenże, *Stosunki handlowe*, s. 142.

⁵¹ ADG, Amirauté, 6 B 299—301.

czterema deklaracjami o składzie załogi oraz pięcioma na temat ładunku⁵². Stanowiło to 1/3 liczby statków opuszczających w 1715 r. port w Bordeaux w kierunku do Gdańska. Dla innych lat XVIII wieku zdołałem przeprowadzić jedynie poszukiwania sondażowe, które przyniosły wynik negatywny. Stąd też nie można wykluczyć ujawnienia nowych materiałów, gdy kwerenda źródłowa tego ogromnego, liczącego tylko dla XVIII wieku ponad 800 poszytów zespołu, dokonana zostanie w sposób bardziej kompleksowy i systematyczny⁵³.

Podobnie negatywny rezultat przyniosły poszukiwania w dwóch pozostałych działach zespołu Admiralicji, tzw. ofert kapitanów statków, obejmujących lata 1718—1792⁵⁴ oraz działu wykazów załóg statków za okres od 1718 do 1782 r.⁵⁵ Źródła te dają bogaty materiał do opracowania niektórych zagadnień obrotu towarowego, armatorstwa, stref rekrutacji i składu załóg statków, ruchu portowego i innych aspektów żeglugi pomiędzy francuskimi portami atlantyckimi — Bordeaux, Nantes, Saint Malo, La Rochelle — a koloniami francuskimi na wyspach środkowo-amerykańskich. Ostatnio szeroko wykorzystali je P. Butel i J. Cavignac⁵⁶. Chociaż nie zawierają one zapisów o handlu Bordeaux z innymi strefami wymiany, to pozwalają na przeprowadzenie porównań ze spisami towarów dla tych samych statków zachowanych w rejestrach Admiralicji. Wykazano w sposób nie budzący wątpliwości, że zapisy w księgach Admiralicji obejmują jedynie asortymenty ładunku głównego⁵⁷. Jest to również wartościowa wskazówka dla przystępujących do badań dziejów handlu w oparciu o wspomniane rejestry.

Wstępna kwerenda zasobów Archiwum Departamentalnego Żyrondy rokowała nadzieje na wypełnienie luk statystycznych, odczuwalnych szczególnie po r. 1716, materiałami z innego zespołu — Izby Handlowej, obfitującego w dokumentację do dziejów handlu Bordeaux. Izby Handlowe powołano na mocy dekretu Rady Królewskiej z 30 sierpnia 1701 r. Obok Bordeaux instytucje te powstały w dziewięciu innych miastach: Lyonie, Rouen, Tuluzie, Montpellier, Nantes, La Rochelle, Saint Malo, Bayonne i Lille. Podlegały one instytucji centralnej — Generalnej Radzie Handlu (Conseil Général du Commerce), założonej w Paryżu 29 czerwca 1700 r.⁵⁸ A. Leroux datuje początek działalności Izby Handlowej prowincji Guienne na lata 1705—1706⁵⁹. W kręgu zainteresowania nowopowstałej instytucji znalazł się całokształt spraw związanych z działalnością kupiectwa Bordeaux, przy czym jednym z naczelných zadań było popieranie i obrona jego interesów wobec urzędów centralnych.

Izba Handlowa starała się opierać swoją działalność o znajomość

⁵² ADG, Amirauté, 6 B 1150.

⁵³ ADG, Procédures 1700—1792, 6 B 1097—1933.

⁵⁴ Z luką dla lat 1780—1783 — ADG, Soumissions des capitaines de navires, inventaire des marchandises et rôles d'équipages, 6 B 89—116.

⁵⁵ ADG, Rôles d'équipage, pièces concernants certains droits à payer par les bateaux, leur desinfection, l'inventaire des coffres de chirurgie et des vivres importés — 6 B 350—544.

⁵⁶ P. Butel, *La croissance, passim*; J. Cavignac, op. cit., *passim*.

⁵⁷ M.in. Ch. H. de Lempis, op. cit., s. 9.

⁵⁸ J. de Maupassant, *Abraham Gradis un grand armateur de Bordeaux (1699?—1780)*, Bordeaux 1917, s. 6.

⁵⁹ A. Leroux, *Etude critique sur le XVIIIe siècle à Bordeaux*, Bordeaux 1921, s. 101 nn.

realiów w dziedzinie handlu własnego ośrodka. Stąd też jednym z owoców jej prac były sporządzane systematycznie od r. 1717 wykazy towarów wwożonych i wywożonych z portów Admiralicji Guienne (Bordeaux, Libourne, Blaye, Bourg) zagranicę lub do wysp⁶⁰. Są to bardzo szczegółowe zestawienia eksportu i importu za okres lat 1717—1780 z pewnymi lukami, dla importu z lat 1722, 1725—1727, a dla eksportu z lat 1779—1780. Źródło to prezentuje jednak mniejszą wartość dla badań statystycznych nad obrotem handlowym z Gdańskiem, ponieważ odnośne dane podaje się według uprzednio przyjętego podziału na główne kierunki handlu, a mianowicie: Wielką Brytanię, Zjednoczone Prowincje Holenderskie, Północ, Niderlandy cesarskie, Hiszpanię i wyspy francuskie w Ameryce. Nie sprecyzowano tutaj bliżej, co rozumie się pod pojęciem „Północ”, należy sądzić jednak, że chodzi o strefę bałtycką, w tym i Gdańsk. Dlatego zestawienia Izby Handlowej są przydatniejsze do badań porównawczych, orientujących o roli poszczególnych stref wymiany w całokształcie obrotów Bordeaux. Źródło posiada także inne mankamenty, aczkolwiek przez niektórych historyków uznawane jest za podstawowe dla studiów nad handlem portu u ujścia Garonny⁶¹, z racji długich serii zestawień ilościowych i wartościowych. Te ostatnie obliczono na podstawie rocznej średniej ceny artykułu. Zastrzeżenia budzą niedokładności, prowadzące do znacznych nieraz błędów rachunkowych⁶². Materiały te więc mają charakter odtwórczy, bowiem powstały na podstawie dostarczonego materiału surowego, który w większości nie zachował się. Stąd też przewaga nad nimi uprzednio już scharakteryzowanych rejestrow Admiralicji Guienne. Te mankamenty, a czasami wręcz dowody niedbalstwa, raziły już współczesnych, o czym mówi krytyczny memoriał z r. 1728, specjalnie temu poświęcony⁶³.

W obliczu poważnych zastrzeżeń do zestawień Izby Handlowej rośnie ranga niewielkiej grupki przekazów zachowanych w zespole Intendentury, obejmujących akta z działalności intendentów prowincji Guienne. Przekazy te z naszego punktu widzenia dlatego są cenne, że podają konkretne dane statystyczne o wielkości wymiany z Gdańskiem z rozbiorem na poszczególne asortymenty, dla lat 1743—1749, z luką dla roku 1746. Pełną dokumentację dla 12 miesięcy posiadają lata 1744 i 1748⁶⁴. Podobne zestawienia są też między innymi dla Hamburga, Lubeki, Bremy, Danii, Prus i Rosji⁶⁵. Akta Intendentury zawierają ponadto nie liczne, ale ważne, wzmianki o wielkości przywozu niektórych rodzajów towarów; np. dla lat 1777—1778 i 1782—1785 dysponujemy wykazami wwozu do Bordeaux różnych rodzajów zbóż i mąki, między innymi z Gdańska, Hamburga, Królewca, Archangielska i Petersburga⁶⁶. Nasuwa się pytanie, na jakiej podstawie dokonano opracowania tych zestawień i czy obejmują one całość wymiany. W świetle przeprowadzonych włas-

⁶⁰ Pełna nazwa francuska źródła: „Des états des marchandises entrées ou sorties des ports de l'Amirauté de Guienne pour les pays étrangers et pour les Iles” — ADG, Chambre de Commerce, C 4268—4271, 4386—4390.

⁶¹ Zob. np. opinię wyrażoną przez P. Butela we wstępie do pracy *La croissance*.

⁶² Zob. uwagi na ten temat Ch. H. de Lemp s, op. cit., s. 11.

⁶³ ADG, Chambre de Commerce, C 4304.

⁶⁴ ADG, C 2395, dla r. 1743 są dane dla okresu październik—grudzień, 1745 styczeń—sierpień, 1747 marzec—grudzień, 1749 styczeń—maj.

⁶⁵ Tamże, zestawienia dla Prus obejmują r. 1743, a dla Rosji 1744.

⁶⁶ ADG, Intendance, C 1454, 1456, 1461.

nych badań i aktualnej znajomości literatury przedmiotu nie jesteśmy w stanie udzielić odpowiedzi w tej kwestii.

W podsumowaniu przeprowadzonej charakterystyki zawartości zasobów Archiwum Departamentalnego Żyrondy pod kątem przydatności do badań statystyki obrotu towarowego z Gdańskim, należy stwierdzić, że opracowanie tak zasadniczego zagadnienia jak ustalenie bilansu handlowego pomiędzy obydwoma portami natrafia na poważne trudności. Praktycznie odpowiednie obliczenia dałoby się przeprowadzić dla lat 1698/1699 i 1714/1715 oraz dla roku 1744 i 1748 z uwzględnieniem poczynionych już zastrzeżeń. Natomiast istnieje bogaty materiał dla przedstawienia różnych problemów ruchu żeglugowego oraz badań wycinkowych nad wwozem i przywozem z Bordeaux do Gdańska, ograniczonych zarówno chronologicznie jak i rzeczowo. Pomimo to źródła prezentują duży walor poznawczy, jeśli wziąć pod uwagę, że do tej pory nie udało się bliżej naświetlić wymiany Gdańska z którymkolwiek ze znaczących emporiów handlu europejskiego w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku.

W dotychczasowych rozważaniach starałem się przedstawić możliwości, jakie stwarzają zasoby Archiwum Departamentalnego dla badań statystycznych handlu Bordeaux z Gdańskiem, a w niektórych latach z całą strefą bałtycką. Z drugiej jednak strony stan zachowanej bazy archiwalnej stwarza perspektywę wzbogacenia problematyki na drodze wykorzystania źródeł opisowych. Ich opracowanie może rzucić wiele światła na tak zasadnicze sprawy jak np. całokształt czynników składających się na klimat wzajemnych stosunków, na to co sprzyjało, a co hamowało ich rozwój, na stronę organizacyjno-techniczną wymiany, skalę zaawansowania obopólnych powiązań kupiectwa itp.

Wszystkie te i inne nie wymienione problemy w różnym stopniu znajdują odzwierciedlenie w źródłach opisowych, znajdujących się w zespolach objętych przeze mnie kwerendą. Względnie najwięcej materiału typu opisowego zawiera zespół Izby Handlowej w Bordeaux, na następnym miejscu postawić akta archiwum Intendury. Izba Handlowa będąc instytucją reprezentującą interesy kupców, szczególnie była wyczulona na zakłócenia i przeszkody w ruchu żeglugowym, utrudniające realizację transakcji handlowych. Niewątpliwie tym należy tłumaczyć reakcję Izby na perturbacje w kontaktach z Gdańskiem wskutek represji dworu wobec miasta, w związku z jego stanowiskiem wobec francuskiego kandydata na tron polski w 1697 r. Akta Izby Handlowej mówią o podejmowaniu akcji na rzecz zniesienia listów represyjnych. Świadczy o tym kopia memoriału z 13 stycznia 1707 r., podpisanego przez 12 kupców metropolii Guienne⁶⁷. W memoriale powoływano się na listy gdańszczan do Bordeaux z 4 i 8 grudnia 1706 r., w których zapewniali oni zainteresowane koła kupiectwa Bordeaux o gotowych do wysyłki transportach towarów drzewnych tak potrzebnych wtedy prowincji Guienne. Kupcy gdańscy wyrażali obawę, czy wyjazd ten dojdzie do skutku z uwagi na groźbę konfiskaty. O sprawie tej już wspominał M. Komaszynski, który w oparciu o archiwalia paryskie przedstawił echa memoriału na dworze Ludwika XIV⁶⁸. Natomiast nie odnalazłem dokumentów akcji podjętej wcześniej — w 1703 r. Wte-

⁶⁷ ADG. Chambre de Commerce, C 4267, s. 65—66.

⁶⁸ M. Komaszynski, *Polska w polityce gospodarczej Wersalu*, s. 142—144.

dy to zainteresowani kupcy z Bordeaux wystosowali petycję w sprawie szkodliwości listów represyjnych do Rady Handlowej w Paryżu⁶⁹. W źródłach paryskich znalazły odzwierciedlenie działania Bordeaux z sierpnia 1708 r., aby poczyniono zakupy zbożowe w Gdańsku. W aktach korespondencji Izby Handlowej znajduje się list w tej sprawie do Felelona — deputowanego Bordeaux we wspomnianej Radzie Handlowej⁷⁰.

W zasobach tej samej instytucji zachowały się też dwa przekazy z 1711 r. na temat żywo obchodzącej kupiectwo gdańskie sprawy, to jest zwolnienia ich statków od opłaty 50 sous od beczki, uprawnienia przyznanego już wcześniej statkom niektórych państw neutralnych⁷¹. Finałem kilkunastoletnich perturbacji w handlu z Francją było zniesienie represji w 1712 r. Jednakże dopiero w 1725 r., po długotrwałych staraniach, decyzją Ludwika XV przyznano statkom gdańskim te same przywileje, jakie uprzednio przyznano statkom miast hanzeatyckich Lubeki, Bremy i Hamburga, w artykule 27 traktatu w Utrechcie. W archiwach sądowych parlamentu w Bordeaux istnieje dokument stwierdzający ten fakt w postaci ekstraktu z akt Rady Stanu⁷².

Obok działań na rzecz zniesienia doraźnych utrudnień w handlu i zegludze wysuwano różne projekty stworzenia instytucjonalnych warunków do lepszego funkcjonowania wymiany handlowej z Rzeczpospolitą przez Gdańsk. Nawiązywano tu do tradycji inicjatywy Colberta z drugiej połowy XVII wieku, w postaci założenia Kompanii Północnej do handlu z Bałtykiem. W połowie XVIII wieku znów ze strony państwa podjęto kroki celem powołania Kompanii do Handlu z morzami Północnym i Bałtykiem (*Compagnie de Commerce dans les mers du Nord et en Baltique*). Jedną z dróg zdobycia środków finansowych na założenie kapitału zakładowego było rozpisanie subskrypcji, w której miało też partycypować Bordeaux. Projekt tej subskrypcji zachowany jest w zespolę Izby Handlowej⁷³. Niestety, brak jest wiadomości na temat jej przyjęcia przez kręgi kupieckie i dalszych losów realizacji projektu. Motywy podejmowanych inicjatyw pozostawały ciągle te same — dążenie do usunięcia obcego pośrednictwa w handlu Francji z Gdańskiem. Mówią o tym różne memoriały pokazujące korzyści płynące dla armatorów i kupców portów francuskich z bezpośredniego handlu z Północą⁷⁴.

W 1783 r. podjęto jeszcze jedną próbę aktywniejszego ich włączenia do wymiany handlowej z tą częścią Europy. Świadczy o tym odpowiedni

⁶⁹ Tamże, s. 140.

⁷⁰ ADG, C 4260, s. 107: list z 25 sierpnia 1708.

⁷¹ „Deux délibérations tendants à obtenir en faveur des navires de Dantzick l'exemption du droit 50 sous par tonneaux dont jouissaient ceux de nations neutres” — podają za F. Michelem, op. cit., s. 278.

⁷² ADG, Archives judiciaires, 1 B 44, f. 96a—98a: drukowany tekst tego dokumentu znajduje się również w dziale korespondencji miasta Gdańska w WAP Gdańsk w poszycie korespondencji nadsyłanej z Francji — 300, 53/782, s. 15—19.

⁷³ Subskrypcję ogłoszono w Bordeaux w okresie od 1 lutego do 15 marca 1753 r. — „Projet de souscription pour la fondation d'une Compagnie de Commerce dans les mers du Nord et en Baltique” — ADG, Chambre de Commerce, C 4385, 4332.

⁷⁴ Zob. korespondencję intendentów Bordeaux de Tourny, Boutin i de Forges z ministrami Maurepas, de l'Averdy, de Chavelin, de Trudaine, Orry, de Bessigny, dotyczącą projektu kompanii dla handlu z portami Morza Bałtyckiego — ADG, Intendance, C 1639, poszyt za lata 1731—1767.

projekt przedstawiony kupcom Bordeaux i odpowiedź adresatów na zawarte w nim postulaty. W szczegółach sprawy orientują zachowane dokumenty w zespole Izby Handlowej⁷⁵.

Represje wobec handlu gdańskiego za czasów Ludwika XIV oraz wysuwane w drugiej połowie XVIII wieku projekty uaktywnienia handlu bałtyckiego Francji stanowią zagadnienia wiążące się z pewnymi koncepcjami polityki państwa. Materiały znajdujące się w Archiwum Departamentalnym mogą dostarczyć szeregu interesujących wniosków na temat stosunków kupiectwa Bordeaux do tych problemów. Obok spraw o randze ogólnopaństwowej, niemniejsze znaczenie miały różne sprawy, które składały się na codzienny rytm życia wielkiego ośrodka portowego. Jeśli idzie o handel z Gdańskiem, zasoby archiwum w Bordeaux zawierają też pewne wiadomości z tej dziedziny. Oto katalog spraw tego rodzaju sporządzony w oparciu o inwentarze Izby Handlowej i Intendentury, a zwłaszcza korespondencję intendentów prowincji Guienne z intendentem generalnym lub ministrami zainteresowanych resortów. W poszycie korespondencji De Bouchera, intendenta Guienne, znajdują się wiadomości z lat 1733—1734 o wysłanych z Bordeaux do Gdańska transportach desek orzechowych⁷⁶. O innych szczegółach dotyczących handlu drewnem traktuje fragment korespondencji z 1774 r. „poddelegata” (*soubdelegué*) w Bordeaux z intendentem generalnym⁷⁷. Z kolei w wymianie listów z 1780 r., znajdują m.in. odbicie różnorakie sprawy dotyczące dostarczonych przez Gdańsk do Bordeaux towarów skórzanых⁷⁸. Fragment korespondencji z 1776 r. napomyka o opłatach ściąganych w porcie gdańskim, zapewne pozostających w związku z posunięciami pruskiej polityki szyłkan po I rozbiórce⁷⁹. Wcześniej, bo w r. 1758, Izba Handlowa wystosowała list do ministra Trudaine'a w sprawie opłat kancelaryjnych pobieranych przez rezydenta francuskiego w Gdańsku⁸⁰.

Ponadto inwentarz zespołu Intendentury nierzadko zawiera bardzo ogólne informacje o treści dokumentów wchodzących w skład danego poszytu. Zresztą sam charakter źródła mógł utrudniać precyzję zapisu informacyjnego. Tak np. dość często poprzestaje się na stwierdzeniu, że w danej teczce lub księdze są wiadomości o handlu zagranicznym, czasem wymienia się dziedzinę handlu, nie uściślając jego kierunku geograficznego⁸¹.

Osobne miejsce w zasobach opisowych do dziejów kontaktów Bordeaux z Gdańskiem należy poświęcić korespondencji kupieckiej, wyodrębnionej w specjalnym dziele akt (7 B). Zasadniczy jej walor polega na tym, że pozwala wglądać „do wnętrza” działalności handlowej, jest

⁷⁵ ADG, Chambre de Commerce, 6 kwietnia 1783, C 4348 — zreasumowanie projektu „de créations d'établissements français dans le Nord pour diminuer les profits intermediaires formés dans les ports principaux de l'Allemagne et de la Baltique” i odpowiedź Izby — 12 maja 1783 r., C 4348, f. 42 i in.

⁷⁶ ADG, Intendance, C 1630.

⁷⁷ ADG, Intendance, C 309.

⁷⁸ Tamże.

⁷⁹ ADG, Intendance, C 184.

⁸⁰ ADG, Chambre de Commerce, C 4264 — 23 maja 1758; w inwentarzu Izby znajduje się też wiadomość z 1758 r. o handlu z Gdańskiem, bez podania bliższych danych — C 4290.

⁸¹ ADG, Intendance, C 3684—3686, dla lat 1709—1718 mowa o dokumentach dotyczących handlu zagranicznego; C 3683, dla lat 1729—1758 poszyt według inwentarza ma zawierać dane o handlu wódką i winem.

też jednym z najcenniejszych źródeł do studiów pomiędzy Bordeaux a regionem, stosunkowo niewiele wnosząc do problematyki kontaktów zagranicznych. W zespole tym, dla pierwszej połowy XVIII w., zachowały się 3 listy nadesłane przez kupców gdańskich w latach 1737—1740 do Hermana Teodora Blutha, jak można wnioskować z treści listów, byłego obywatela i kupca gdańskiego. Pierwszy napisali bracia van der Smissen, a dwa pozostałe również bracia, znani kupcy gdańscy, Henryk i Didrich Soermansowie⁸². Treść korespondencji nie mówi nic bliższego o szczegółach zamierzonych, czy dokonanych transakcji kupieckich. Skupia się raczej na organizacyjnej stronie wymiany, np. ustaleniu komisantów lub zapowiedzi nadesłania przesyłki do H. T. Blutha o zawartości równiej 76 florenom.

Drugi pakiet listów z Gdańska obejmuje lata 1769—1776 i odnosi się do następujących kupców gdańskich: Raschka (1769 r.), Wikkego (1769—1776), Königa (1770—1775), Moira (1773—1775) i Fluggego (1775—1776)⁸³.

Kończąc charakterystykę źródeł opisowych pragnę dodać, że pewne informacje tego typu można też odnaleźć na marginesie zapisów w materiałach statystycznych. Tak np. w regestach Admiralicji tu i ówdzie napotyka się wzmianki o tym, w którym miejscu i kiedy statek płynący do Bordeaux natknął się na kaprów, czasem są adnotacje o uszkodzeniu i stratach w ładunku poniesionych podczas rejsu.

W niniejszych rozważaniach zwróciłem główną uwagę na materiały do dziejów handlu Bordeaux z Rzeczpospolitą przez Gdańsk. Jednakże tytułem uzupełnienia chciałbym podkreślić, że zasoby Archiwum Departamentalnego Żyrondy pozwalają na podobne opracowanie handlu z wszystkimi większymi ośrodkami południowo-wschodniego pobrzeża Bałtyku. Niewątpliwie przebadanie odpowiednich materiałów pełniej określiłoby też rolę Gdańska w handlu bałtyckim Francji, lepiej ukazałoby zmiany zachodzące w strefie bałtyckiej w XVIII wieku, a zwłaszcza zaznaczający się w drugiej połowie tego stulecia proces stopniowego przesuwania się głównych ośrodków wymiany bałtyckiej z Bordeaux do portów rosyjskich, szczególnie zaś pruskich, aczkolwiek sam fakt wzrostu znaczenia tych ostatnich, kosztem Gdańska, na ogół znany jest nowszej literaturze francuskiej⁸⁴. Najobfitszy materiał statystyczny zachował się dla Królewca, Rygi, Szczecina oraz niektórych portów rosyjskich (Petersburg, Narwa, Archangielsk).

⁸² ADG, Fonds des négociants, 7 B 1124.

⁸³ ADG, Fonds de négociants, 7 B 1544.

⁸⁴ Głównie dzięki pracom P. Butela, op. cit., s. 289; tenże *Les négociants*, s. 48—49; zob. też F. Crouzet, op. cit., s. 259; O. de Daiville, op. cit., s. 218.